

UOT 82.

**RAMİZ RÖVŞƏN NƏSRİNDƏ ARZU VƏ QORXU DİALEKTİKASI:
XƏYANƏTİN BƏDİİ TƏCƏSSÜMÜ**

Məlakə Ağasəf qızı Rəcəbova
Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi
ORCID: 0000-0002-4841-3950
E-mail: melake_elyasova@mail.ru

Açar sözlər: Ramiz Rövşən, xəyanət motivi, arzu və qorxu, müasir nəsr, müharibə psixologiyası.

Ключевые слова: Рамиз Ровшан, мотив измены, желание и страх, современная проза, психология войны.

Key words: Ramiz Rovshan, motif of betrayal, desire and fear, modern prose, psychology of war.

Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə mövzusu yalnız ön cəbhədə baş verən hadisələrin təsviri ilə məhdudlaşmır; o, eyni zamanda insanın daxili aləmində, ailə münasibətlərində, sosial mühitdə və mənəvi dəyərlər sistemində baş verən sarsıntıları da əhatə edir. Bu baxımdan Ramiz Rövşənin nəsr əsərləri xüsusi diqqətə layiqdir. Yazıcının “Xəyanət” (2007) kinopovestində və “Ölü kimdi, diri kim?!” (1994) kino-pritçasında xəyanət motivi təkcə fərdi münasibətlər çərçivəsində deyil, daha geniş – ictimai, mənəvi və hətta milli kontekstdə təqdim olunur. Bədii əsərin məzmunundan irəli gələrək “arzulardan yaranan xəyanəti” və “xəyanətin yaratdığı qorxuları” tədqiqata cəlb etmək, məsələnin mahiyyətinə varmaq maraqlı məqamlara gətirib çıxarır. Bu baxımdan Ramiz Rövşənin hekayə və povestlərində müharibənin yalnız ön cəbhəsində deyil, arxa cəbhəsində də baş verən hadisələrin təsvirinin hər iki kontekstdə yeni məqamlarını görmək mümkündür. “Xəyanət” (2007) (4) kinopovestində yazıçı əsər boyu deyil, sadəcə əsərin sonunda lakonik şəkildə müharibənin ön cəbhəsindəki acı gerçəkləri bütün xırdalıqları ilə qələmə almışdır.

Əslində bu povest hərtərəfli xəyanət üzərində qurulub, az qala hamı bir-birinə xəyanət edir. Yazıçı xəyanət mövzusunun kişi-qadın münasibətləri zəminində verərək həmin dövrdə cəmiyyətdə baş verən proseslərlə əlaqəli davam etdirir. Əsərin əsas obrazlarından biri olan İsmayıl müəllim öz həyat yoldaşına xəyanət etməklə bir növ onun öz arzusuna çatmasına şərait yaratmışdı. İsmayıl müəllim oğlu Ceyhunla dialoqunda ona amansızca anası haqqında deyir: “*Elə bilirsən sən anan bu evdən Suğraya görə gedib? Yooxx!.. Kişinin qızı artiskaydı axı. Ürəyindən yazıçı arvadı yox, rejissor arvadı olmaq keçirdi. Getdi, arzusuna da çatdı. Beşcə ilin içində əməkdar artiska oldu? Oldu! Kukla Teatrında dovşan oynamaq hara, “Azdrama” da Dezdemonanı oynamaq hara!.. Nədi? Düz demirəm?!.. Ceyhun susurdu*” (4, s. 221). Ceyhunun susması tək atasının haqlı olmasına deyil, eyni zamanda onun bu sözlərdən doğan təzadlı psixoloji durumuna dəlalət edir. Ceyhun üçün ağırdır ki, anası bu durumda həyatından razıdır, öz arzusuna çatıb. Müəllifin Dezdemonna obrazına müraciət etməsi təsadüfi deyil, çünki o klassik xəyanət qurbanı obrazlarından biridir, bəlkə də ən məşhurdur: Dezdemonna ərinə xəyanətdə günahlandırılaraq əri Otello tərəfindən öldürülür (5, s. 446- 447).

Evli İsmayıl və evli Suğranın münasibəti təkcə Teymurun (Suğranın həyat yoldaşı) deyil,

Ceyhunun (İsmayıl müəllimin oğlu) da həyatını məhv etdi. Onlar öz arzu istəkləri uğruna başqalarının həyatını heçə sayaraq puç edirlər. Suğra ona görə həbsxanaya düşən həyat yoldaşı Teymura xəyanət edir. Həyat yoldaşının azadlığa çıxmasından sonra Suğranın İsmayıldan ayrılma səbəbi ölüm qorxusu idi. Çünki o, dərk edirdi ki, söyüş üstündə birini öldürən insan (ona görə həbsə düşmüşdü), xəyanətə görə nələrlə etməz... Suğra Teymuru sevməkdən çox ondan qorxurdu, düşünürdü ki, Teymur onların münasibətini öyrənəndə onları öldürəcək. Doğrudur ki, Teymur Suğranın işlədiyi bağçaya hücum etdi, amma oxucu üçün bu sual altındadır ki, o, Suğranı öldürə bilərdimi? Teymur Suğranı çox sevirdi və onu itirməkdən qorxur, nəticədə özünü öldürür. Çünki *“Teymur üçün xəyanət hər şeyin sonu deməkdir, arvadının xəyanətini dəqiqləşdirəndən sonra onun daha bu dünyada dayanacağı bir söykək, söykənəcəyi bir dayaq qalmır. Qisas almağın da mənası yoxdur, onun üçün heç nə dəyişməyəcək. Xəyanətin qurbanı olan Teymur intihar edir...”* (2).

Bu münasibətin qurbanlarından biri də Ceyhundur. Bəlkə də Ceyhunun səbəbə yazılmasına səbəb də Teymurun ölümü oldu. O, bildirdi ki, Suğra həyat yoldaşı yaşadığı müddətcə onun atasına qovuşa bilməyəcək. Lakin Teymur daha həyatda yox idi və onların arasındakı maneə ortadan qalxmışdı.

Daha bir xəyanət Ceyhunu sarsıdır. Belə ki, anasının yeni evində Kamilənin (ögey atasının birinci həyat yoldaşından olan qızı) nişanlısı ola-ola qeyri-etik hərəkəti ona başqa bir yol buraxmırdı. *“ - Sən niyə mənim qeyrətimi çəkirsən?! - dedi. - Sən mənim nəyimsən? Qardaşım-sən?! Anamız ayrı, atamız ayrı...Birdən gözləri bic-bic güldü, əlini Ceyhunun çiyinə qoyub: - Bura bax, - dedi, - bəlkə özün mənə aşiq ol musan?..Kamilənin sinəsi onun sinəsinə dirənmişdi, Kamilənin ətri-qoxusu onun nəfəsinə qarışırdı. Ceyhun birdən iki əliylə də Kamiləni itələdi, cumub paltar şkafindan öz plaşını götürdü və qapını çırpıb anasıgildən çıxdı...”* (4, s. 248). Beləliklə, Ceyhunun gedəcəyi bir yer də qalmır, ata evi də, ana evi də onun üçün qapalıdır.

Əsərin əsas qəhrəmanları və baş verən faciələrin səbəbkarları olan İsmayıl kişi və Suğra sonda öz arzularının qurbanına çevrildilər. Suğra həyat yoldaşının, İsmayıl kişi isə öz oğlunun ölümünə səbəb oldu. Teymur və Ceyhun sanki öz ölümləri ilə onları cəzalandırdılar. Bəlkə də onlar qovuşacaqdılar, amma xoşbəxt olmaları sual doğururdu. Öz arzusuna görə kimlərisə qurban vermək nə qədər düzgün idi... Suğranın İsmayıl kişinin özünü ya şan-şöhrətini, imkanını sevməsi məsələsi də müəmmalı və mübahisəlidir.

Əsərdə xəyanətə uğrayan obrazlardan biri də Mahmud kişi idi ki, bir zamanlar yoldaşı ilə dillərə dastan olan “Mahmud və Mariya” indi ayrı düşmüşdülər. Həyat yoldaşı onu qoyub oğlunun yanına Moskvaya köçmüşdü: *“keçən il o yanvar qırğınlarından sonra dedi, gedirəm. Mən də saxlamadım”* (4, s. 224). Həyatı üçün təhlükə qorxusu Mariyanı evini tərk etməyə məcbur edir.

Başqa bir epizodda Mahmud kişinin qapı qonşularının arzu naminə mənəvi xəyanəti ilə qarşılaşır. Çünki onlar da Mahmud kişinin evini boşaltmasını gözləyirdilər, onlar üçün fərqi nə idi, başqa ölkəyə və ya o biri dünyaya köçsün. Onlara nəticə maraqlı idi. *“Tabutu çiyində apararlardan biri də İsmayıl müəllimə tanış gəldi. Kafedəki o cavan oğlan idi. Mahmud kişinin qapıbir qonşusu. Üzündə qəribə bir kədər qarışıq sevinc vardı”* (4, s. 252).

Sonda yazıçı “Şuşa. Daşaltı. Yanvar. 1992-ci il” başlıqlı epiloqu ilə xəyanət mövzuna yekun vurur. Bu xəyanət artıq ailə zəmnindən çıxmışdı... Burada öz dövlətini satan xainlərlə

rastlaşır və onların qurbanlarının ölümünün şahidi olur. Xəyanət mikro mühitdən makro mühitə keçir. Hər şeyin fəlsəfi əsasında bu dayanır. Yazıçı bu xəyanətin acı nəticəsini bədii boyalarla oxucusuna çatdırmağa çalışmışdır. *“Döyüşçülər qışqıra-qışqıra, söyə-söyə, canlarına güllə dəyə-dəyə, qan içində çabalayıb öl-ölə dörd tərəfdəki boşluğa güllə atırdılar”* (4, s. 256). Vətən uğrunda döyüşən, canlarından keçən əsgərlərimiz arzularına çatmaq yolunda xəyanətə uğrayaraq Şahidlik zirvəsinə yüksəlirlər.

Əsərin əvvəlindən sonuna qədər insanların xəyanətləri ilə rastlaşırıq. Bu xəyanətlər müxtəlif aspektlərdə verilmişdir. Belə ki İsmayıl kişi və Suğranın xəyanətini sevgi ilə əsaslandırsaq da; Mahmud kişinin qonşusunun xəyanəti maddi cəhətlə; bilet satan qadının, Göyüş kişinin, Kamilənin xəyanəti isə insan xisləti ilə bağlı idi. *“Maraqlıdır ki, povestdə xəyanətin bir neçə növünü müşahidə edirik. İnsan xislətinin ən çirkin təzahür formalarından olan xəyanət, burada, məhdud çərçivə ilə kifayətlənir. O, qadın-kişi münasibətləri kontekstindən çıxıb şəxsi mənafe naminə vətənə, millətə, torpağa xəyanət kontekstində davam etdirilir”* (1, s. 22-23). Beləliklə, əsərdə hansı faktın xəyanət, hansının xəyanət olmayan faciə olması birmənalı deyil. Xainlərin xəyanəti nəticəsində ön cəbhədə həlak olan əsgərlərin acınacaqlı ölümü birmənalı olaraq xəyanət nəticəsidir. Şəxsi zəmində xəyanət motivi sevgi situasiyası çərçivəsində təsvir olunur. Evli İsmayıl və evli Suğranın eşq macərəsinin qurbanı olan Ceyhun və Teymur xəyanət qurbanları hesab edilə bilər.

Digər süjet xəttində Mariya qorxunun qurbanı olaraq isti yuvasını tərk edərək oğlunun yanına Moskvaya gedir. Əslində Mariya ilə birlikdə Mahmud kişi də öz oğlunun yanına gedə bilər, Mariyanı da tək qoymazdı. Bu epizodda xəyanət yox, faciədən söhbət gedir. Tənha qalan Mahmudun öz evini boşaltmasını gözləyən qonşularına da xəyanətdə ittiham etmək doğru olmazdı. Lakin özlüyündə yaşlı və tənha qalan adam üçün bu ağırdır.

Ramiz Rövsənin 90-cı illərdə yazdığı *“Ölü kimdi, diri kim?!”* (1994) kino-pritçası özündə bir çox problemləri əks etdirir. Əsərin aparıcı süjet xətti *“xəyanət”* motivi və onun doğurduğu situasiyadır, təsvir olunan məsələlər isə bu motivin nəticəsi olaraq ortaya çıxır. Əsərin başlanğıcında Həsən ağa ilə Qaçaqbaşı arasında baş verən münaqişənin şahidi olur. Biz burada Qaçaqbaşını kəndlilərin müdafiəçisi obrazında görürük. Məhz onların aralarındakı münaqişənin səbəbi Həsən ağanın camaata zülm etməsi idi.

Bu hadisə iyirmi beş il əvvəl, bəlkə də daha əvvəl baş vermişdi. Bir zamanlar jandarmalar tərəfindən yaralanan iki dost qaçıb dəyirmanə sığınmışdılar. Onlardan biri sinəsindən (qaçaqbaşının rəhmətlik atası), digəri (qaçaqbaşının qoca keşikçisi) isə ayağından yaralanmışdı. Qaçaqbaşının rəhmətlik atasını dəyirmançının qızı sağaltmışdı. İlk baxışdan bu iki dost onun gözlərinin görmədiyini başa düşməmişdilər. Məhz dostların birindən (qaçaqbaşının rəhmətlik atası) dəyirmançının qızı hamilə qalmış, amma qaçaqbaşının rəhmətlik atasının bu uşaqların əkiz olmasından xəbəri olmamışdı. Biz burada qaçaqbaşının qoca keşikçisinin xəyanəti ilə rastlaşırıq ki, bir zamanlar o uşaqlardan birini qaçırdaraq dostuna aparır və digər oğlu haqqında ona heç bir məlumat vermir. Bəlkə də fiziki cəhətdən aydınlığa həsrət qalan ananı, mənəvi cəhətdən övlad həsrəti çəkməsini istəməmişdi. *“-Yaxşı ki, bilmədi,- dedi. - Yoxsa bunu da o biri balam kimi oğurladı aparacaqdı... – Elə mən də buna görə demədim. Ona demədim ki, bir oğlun da var... - Mənə yazığın gəldi?.. Qoca dinmədi”* (3, s. 250). O yazıq qadın hardan bilərdi ki, ona xəyanət edən, arzularını üreyində qoyub övladına həsrət buraxan məhz qoca keşikçi imiş...

Doğma qardaşını tapmaq, anasına qovuşdurmaq üçün yola çıxan qaçaqbaşının əkiz qardaşı

da xəyanətin qurbanı olur. Hansı arzularla yola çıxmışdı, başına nələr gəldi... Bəlkə də Həsən ağa ondan qisasını alıb, camaat arasında rüsvay etdikdən sonra buraxacaqdı... Amma belə olmadı, hamının lal kimi tanıdığı Xristofor onu ələ verdi. Sən demə o, polisın 21 nömrəli agentı imiş. Fikrimizcə, Xristofor sadəcə agent olduğu üçün deyil, Marqonu sevdiyi və qaçaqbaşından qısqandığı üçün onu ölümə məhkum edir. Çünki sonda ona vəzifə təklif olunanda, o rütbəni deyil, Marqonu seçdi... Məhz o öz arzusuna görə kimisə qurban verməkdən çəkinməyən bir insan idi...

Əsərin əvvəlində biz Həsən ağanın nöqərlərinin xəyanəti ilə rastlaşırıq ki, onlar öz canlarının qorxusundan qaçaqbaşının onu döydüyü vaxt yaxına gəlməkdən çəkinirlər, sonda isə qorxularının əsiri olan kəndlilərin Qaçaqbaşının çətin anında ona kömək etməmələrinin şahidi olur.

Önemli olan sonda qaçaqbaşının qorxuya məğlub olması, öz qardaşını xilas edə bilmədiyini görürük. O qardaş ki, hansı arzularla öz qardaşını axtarıb tapmışdı və o, özünü qardaşı yolunda qurban verərək xəyanət etmədi. Qardaş yolunda ölümü gözü aldı... *“O təbəssümdə sevgi də vardı, həsrət də... Amma qorxu və nifrət yox idi...”* (3, s. 275). Fikrimizcə, qaçaqbaşının bu hərəkəti xəyanət idi, bəlkə də o qardaşının əsl qaçaqbaşı olmamasını etiraf etsəydi, hər şey başqa şəkildə davam edə bilərdi. Sonda öz yolunda qardaşını qurban verməsi əsərin əvvəlindəki qaçaqbaşı surətinin xarakteri ilə sondakı qaçaqbaşı arasında böyük ziddiyyət yaradır.

Aparılan təhlil göstərir ki, Ramiz Rövşənin adı çəkilən əsərlərində xəyanət motivi çoxqatlı və fəlsəfi mənə daşıyır. “Xəyanət” kinopovestində ailə-məişət zəminində başlayan xəyanət tədricən sosial və milli müstəviyə keçir. İsmayıl və Suğranın arzularının doğurduğu xəyanət Teymur və Ceyhunun faciəsi ilə nəticələnir; fərdi ehtiras və şəxsi xoşbəxtlik istəyi başqalarının həyatının dağılmasına səbəb olur. Əsərin epiloqunda isə xəyanət artıq dövlət və vətən kontekstində təqdim olunur və bunun nəticəsi şəhidliklə tamamlanan ümummilli faciə kimi verilir. “Ölü kimdi, diri kim?!” kino-priçasında isə xəyanət daha çox qorxu və şəxsi maraq zəminində meydana çıxır. Qoca keşikçinin həqiqəti gizlətməsi, Xristoforun agent kimi çıxış etməsi, kəndlilərin qorxu qarşısında susqunluğu – bütün bunlar insanın daxili zəifliyinin təzahürüdür. Ən dramatik məqam isə qaçaqbaşının sonda qorxu qarşısında geri çəkilməsi və bununla da öz ideallarına zidd mövqə tutmasıdır. Bu isə obrazın başlanğıcdakı qəhrəmanlıq xarakteri ilə sonrakı davranışı arasında dərin ziddiyyət yaradır. Nəticə etibarilə, yazıçının təqdim etdiyi bədii gerçəklikdə xəyanət yalnız fərdi mənəvi qüsur deyil; o, arzuların kor ehtirasa çevrildiyi, qorxunun iradəni sarsıtdığı məqamda ortaya çıxan faciəvi seçimdir. Arzulara çatmaq naminə edilən xəyanətlər və qorxu səbəbilə baş verən susqunluqlar həm fərdi taleləri, həm də ictimai-milli bütövlüyü sarsıdır.

Problemin aktuallığı. Ramiz Rövşən nəsrində müharibə və xəyanət mövzularının tədqiqi, cəmiyyətin mənəvi sarsıntılarını və daxili aşınma proseslərini anlamaq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatın aktuallığı, xəyanət motivinin fərdi münasibətlərdən çıxaraq milli və dövlət kontekstində araşdırılması zərurəti ilə şərtlənir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə Ramiz Rövşən qəhrəmanlarının xəyanətə sürüklənmə mexanizmləri “arzu” və “qorxu” dialektikası çərçivəsində sistemli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqat xəyanətin ailə mühitindən (mikro) vətən xəyanətinə (makro) qədər uzanan fəlsəfi təkamülünü bədii mətnlər əsasında yeni baxış bucağından təqdim edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalənin nəticələri ali məktəblərin filologiya fakültələrində müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi və yazıçının yaradıcılıq yolunun öyrənilməsi üçün etibarlı mənbə rolunu oynayır. Eyni zamanda, bu araşdırma bədii mətndə psixoloji portretlərin yaradılması və kino-dramaturgiya analizi ilə məşğul olan tədqiqatçılar üçün praktik vəsaitdir.

Ədəbiyyat

1. Xəlilova, A. Şuşa. Daşaltı. Yanvar. 1992-ci il: Ramiz Rövşənin "Azərbaycan" jurnalında çap olunan "Xəyanət" kinopovesti barədə // Ədəbiyyat. – 2020, 25 yanvar. – s. 22- 23.
2. Osmanoglu, M. "Xəyanət" in üzü və astarı: Ramiz Rövşənin yaradıcılığında müharibə və insan // 525-ci qəzeti. – 2017, 28 fevral. – s. 7.
3. Rövşən, R. Köhnə qorxular (şeirlər və pritçalar) / R.Rövşən. – Bakı: "TEAS" Press Nəşriyyat evi, – 2021. – 280 s.
4. Rövşən, R. Sevgi açarı (şeirlər və povest) / R.Rövşən. – Bakı: "TEAS" Press Nəşriyyat evi, – 2019. – 256 s.
5. Şekspir, V. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / V.Şekspir. – Bakı: Öndər nəşriyyatı, – c.1. – 2004. – 736 s.

M.A.Rəcəbova

Ramiz Rövşən nəsrində arzu və qorxu dialektikası: xəyanətin bədii təəcəssümü Xülasə

Tədqiqatda Ramiz Rövşən nəsrində xəyanət fenomeninin ontoloji və psixoloji aspektləri "Xəyanət" və "Ölü kimdi, diri kim?!" əsərləri kontekstində araşdırılır. Müəllif xəyanəti arzu və qorxu dialektikası müstəvisində təhlil edərək, fərdi ehtirasların sosial-milləti faciəyə transformasiya mexanizmlərini bədii faktlarla əsaslandırır. Məqalədə mənəvi aşınmanın mikro və makro mühitlərdəki təzahürləri interpretasiya olunur, xəyanətin insanın daxili zəifliyi və ekzistensial böhranı kimi mahiyyəti elmi-nəzəri baxımdan dəyərləndirilir.

M.A.Раджабова

Диалектика желания и страха в прозе Рамиза Ровшана: художественное воплощение предательства Резюме

В исследовании анализируются онтологические и психологические аспекты феномена предательства в прозе Рамиза Ровшана в контексте произведений «Предательство» и «Кто мертв, кто жив?!». Анализируя предательство в плоскости диалектики желания и страха, автор на художественных фактах обосновывает механизмы трансформации индивидуальных страстей в социально-национальную трагедию. В статье интерпретируются проявления моральной деградации в микро- и макросреде, а сущность предательства как внутренней слабости и экзистенциального кризиса человека оценивается

с научно-теоретической точки зрения.

M.A.Rajabova

The dialectics of desire and fear in Ramiz Rovshan's prose: the artistic embodiment of betrayal
Summary

The study examines the ontological and psychological aspects of the phenomenon of betrayal in Ramiz Rovshan's prose within the context of the works "Betrayal" and "Who is Dead, Who is Alive?!". By analyzing betrayal through the lens of the dialectics of desire and fear, the author uses artistic evidence to substantiate the mechanisms by which individual passions transform into socio-national tragedies. The article interprets the manifestations of moral erosion in micro and macro environments, while evaluating the essence of betrayal as a form of internal weakness and existential crisis from a theoretical perspective.

Redaksiyaya daxil olub: 25.02.2026